

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΕΤΟΣ Δ' — ΤΕΥΧΟΣ 18 — ΜΑΪΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ 1966

ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Στις ρίζες του εθνισμού μας

ΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΜΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ¹

(ΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ)

ΑΡ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ

Παρέδρου του Παιδαγ. Ίνστιτούτου

Τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας ἡ λόγια παιδεία, ἐξωλαϊκὴ καὶ στὸ περιεχόμενον καὶ στὴ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιοῦσε, περιορίζονταν σ' ἓνα στενὸ κύκλον ἐπιλέκτων, ποὺ ἔπαιρναν τὸ χρίσμα τῆς λογιότητος, ἐνσωματώνονταν μέσα σὲ μιὰ ιδιόμορφη κάστα διανοουμένων καὶ κυκλοφοροῦσαν μὲ τὸ κακέκτυπο προσωπεῖο τοῦ κατευθεῖαν ἀπόγονου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ποὺ τόσο ἐπιτυχημένα διακωμώδησε ὁ Βυζάντιος στὴ «Βαβυλωνία» του.

Στὸ μεταξὺ ὁ λαὸς πορεύονταν μὲ τὸ δικό του τρόπο. Εἶχε τοὺς δικούς του μηχανισμοὺς πολιτιστικῆς ἐπιβίωσης στὴ σφαῖρα τοῦ συλλογικοῦ καὶ ἀρδεύονταν ἀπὸ τὸ κανάλι τῆς προφορικῆς του παράδοσης, ὅπου διοχέτευε καὶ πάλι τὴν κουλτούρα του, ἐμπλουτισμένη μὲ νέα στοιχεῖα. Τὴν πολιτιστικὴν του φυσιογνωμίαν ἀποτύπωσε καὶ σὲ ἄλλα του φανερώματα, ἀλλὰ περισσότερο ἀνάγκη τὴν ἀπαντοῦμε στὰ τραγούδια του, στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅπως ἐπικράτησε νὰ λέγονται.

Γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος σημειώνουμε ὅτι πρώτη καταγραφὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐγένετο μόλις στὶς ἀρχὲς τοῦ 19 αἰῶνα. Τὴν ἀρχὴ θεωρεῖται ὅτι ἔκαμε ὁ Θ. Μανούσης καὶ σὲ τοῦτο φαίνεται νὰ παρακινήθηκε ἀπὸ μιὰ ἀνάλογη ἐκδοσὴ σερβικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Τῆς συλλογῆς του ὁ Μανούσης ἔστειλε ἓνα ἀντίγραφο στὸν Κοραῖ καὶ ἓνα ἄλλο ἔθεσε ὑπ' ὄψη τοῦ Χάξθάουζεν. Μερικὰ τραγούδια τῆς συλλογῆς ἔφτασαν στὰ χέρια τοῦ Γκαῖτε καὶ τόσο τὸν ἐντυπωσίασαν, ὥστε

1. Ἀπὸ τὶς παραδόσεις στὴ μετεκπαίδευση τῶν δασκάλων, στὸ μάθημα «Ἱστορία τῆς οὐλληνικῆς παιδείας», 1966.

νά γράφει στο ἡμερολόγιό του ἐγκωμιαστικότερες κρίσεις γιὰ τὴν ποιητικὴ τους ἀξία. Ἡ πρώτη ἔκδοση ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἔγινε τὸ 1824 ἀπὸ τὸν Φωριέλ καὶ βασίζονταν κατὰ κύριο λόγο στὴ συλλογὴ πὺν ἔστειλε ὁ Μανούσης στὸν Κοραή. Ἀκολούθησαν οἱ συλλογές τοῦ Πάσσου (1840), Τωμαζέο (1841), Μάρκελλου (1841), Λελέκου (1852), Ζαμπέλιου (1852), Λεγκράν (1874).

«Προσοχὴ στὶς συλλογές!», προειδοποιεῖ ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς, διευκρινίζοντας ὅτι «σὲ πάρα πολὺ μεγάλο ποσοστὸ, οἱ παλαιότεροι ἰδίως ἐκδότες δημοτικῶν τραγουδιῶν, ξεκινώντας ἀπὸ διαφορετικὲς προϋποθέσεις, δὲν ἀπέβλεψαν καθόλου στὴν πιστὴ μεταγραφὴ τῶν τραγουδιῶν, ἀλλὰ ἀντίθετα πίστεψαν πὺς εἶχαν ἐκδοτικὸ χρέος νὰ τὰ ἀλλοιώσουν καὶ νὰ τὰ βελτιώσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψή τους, εἴτε γλωσσικὰ εἴτε καὶ γενικότερα αἰσθητικὰ. Ἐπίσης δὲν ἐδίστασαν νὰ παρενθέσουν καὶ δλόκληρα τραγούδια καμωμένα ἀπὸ λογίους ἐπάνω στὸν τύπο τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ». (2)

Ἡ καλύτερη ἔκδοση ὁμολογεῖται ἀπὸ ὅλους ὅτι εἶναι τοῦ Νικόλαου Πολίτη (1914). Μία ἐπιτομὴ τῆς συλλογῆς τοῦ Πολίτη ἔχει κυκλοφορήσει σὲ ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις (καὶ μία ἐντελῶς πρόσφατη) καὶ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα κλασικὰ κείμενα πὺν πρέπει κάθε τόσο νὰ παίρνει στὰ χέρια τοῦ ὁ Ἕλληνας ἐκπαιδευτικός. Μία πρωτοβουλία πὺν ἐπέτρεψε ὁ Πολίτης στὸν ἑαυτό του κατὰ τὴ μεταγραφὴ τῶν τραγουδιῶν, ὄχι ἀθέμιτη ἴσως, εἶναι ὅτι μέσα στὸ ἴδιο τραγούδι συμφύρει κάποτε στίχους γνήσιους ἀπὸ διάφορες παραλλαγές.

Νεότερες ἐκδόσεις ἔχομε: τοῦ Ἁγίου Θέρου, δύο τόμους στὴ «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», (1952), τοῦ Δ. Πετρόπουλου, καθηγητῆ στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, δύο τόμους, (1958 — 1959), καὶ τελευταία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1964).

Ὁ Νικόλαος Πολίτης στὴ συλλογὴ του χρησιμοποιεῖ τὴν ἀκόλουθη κατάταξη, ἢ ὁποία καὶ καθιερώθηκε: Ἱστορικὰ τραγούδια, κλέφτικα, ἀκριτικά, παραλογές, τραγούδια τῆς ἀγάπης, νυφιάτικα, νανουρίσματα, κάλανδα καὶ βραϊτικά, τραγούδια τῆς ξενιτιάς, μοιρολόγια, γνωμικὰ τραγούδια, ἐργατικά καὶ βλάχικα, περιγελαστικά.

Στὰ ἀποσπάσματα δημοτικῶν τραγουδιῶν πὺν παραθέτομε σὲ συνέχεια, τὸ πρῶτο ἐξόφθαλμο πρᾶγμα πὺν ἔχομε νὰ παρατηρήσουμε εἶναι ἡ ζωντάνια καὶ ἡ πληρότητα τῆς γλώσσας τους. Πὺν σημαίνει ὅτι στὸ στόμα τοῦ λαοῦ λειτουργοῦσε ἓνα πλούσια ἀξιοποιήσιμο γλωσσικὸ ὄργανο, πὺν μποροῦσε νὰ καλλιεργηθεῖ καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ ὅλες τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τοῦ ἔθνους. Καὶ εἶναι ἀτύχημα πὺν ἄργησε κάπως νὰ ἔρθῃ ὁ Σολωμὸς καὶ ἀκόμα μεγαλύτερο ἀτύχημα πὺν ἡ γλωσσικὴ του ὑποθήκη παραμερίστηκε γιὰ κάμποσο καιρὸ ἀκόμα.

Μέσα στὶς γραμμὲς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν μποροῦμε νὰ διαβάσουμε πολ- λές καταστάσεις καὶ ιδιότητες τῆς λαϊκῆς ψυχῆς: τὴ στάση τῆς ἀπέναντι στὴ φύση, τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, τὶς ἀνησυχίες, τὶς ἀγάπες καὶ τοὺς καῦμούς τῆς, τοπία τῆς χαρᾶς καὶ τοπία τῆς ὀδύνης.

ς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἔχει μιὰ ἀξιοσημείωτη αἴσθηση τῆς φύσης. νάζει τὴν πλαστικὴ τῆς ἀντίληψη μ' ἓναν τόνο εἰδυλλιακό:

Τώρα εἶν' Ἀπρίλης καὶ χαρὰ, τώρα εἶναι καλοκαίρι,
τὸ λέν οἱ κοῦκοι στὰ βουνὰ κι οἱ πέρδικες στὰ πλάγια.
Τρία πλάτανα, τὰ τρία ἀράδα ἀράδα,
κι ἓνας πλάτανος παχὺν ἴσκιον ὀπόχει.

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Ἰκαρος, Ἀθήναι, 1948, τόμος πρῶτος, σελ. 18.

Κάποτε τὸ σκηνικὸ παίρνει ζοφερὴ ὄψη καὶ ἡ φύση γίνεται προάγγελος κακῶν:

Ἄκῳ τὰ δέντρα νὰ βογγοῦν καὶ τὶς ὄξυες νὰ τρίζουν.
Ἄκῳ τὸν ἄνεμο καὶ ἠχᾶ, μὲ τὰ βουνὰ μαλώνει.
Εἶδα τὸν οὐρανὸ θολὸ καὶ τ' ἄστρα ματωμένα,
εἶδα τὴν μπόρα πού ἄστραψε καὶ τὸ φεγγάρι ἐχάθη.

Ὁ λαϊκὸς τραγουδιστής, ἄνθρωπος τῆς θπαιθρου, καὶ συχνὰ μὲ τὸ καριοφίλι στὸν ὄμο, εἶναι στενὰ ἐξοικειωμένος μὲ τὴ φύση καὶ τὴ χρησιμοποιεῖ σὲ κάθε του βῆμα, εἴτε γιὰ νὰ προβάλλει ἐπάνω τῆς τὸν συναισθηματικὸ του κόσμο, εἴτε γιὰ νὰ τοῦ δανείσει τὸ σκηνικὸ τῆς διάκοσμο καὶ τὰ σύμβολά της:

Λάμπουν τὰ χιόνια στὰ βουνὰ κι ὁ ἥλιος στὰ λαγκάδια,
λάμπουν καὶ τ' ἀλαφρὰ σπαθιά τῶν Κολοκοτρωναίων.
Κλαῖνε τὰ μαῦρα τὰ βουνά, παρηγοριὰ δὲν ἔχουν.
Δὲν κλαῖνε γιὰ τὸ ψῆλωμα, δὲν κλαῖνε γιὰ τὰ χιόνια,
ἢ κλεφτουριά τ' ἀρνήθηκε καὶ ροβολάει στοὺς κάμπους.
Ὁ Ὀλυμπος κι ὁ Κίσαβος, τὰ δυὸ βουνά, μαλώνουν,
τὸ πιὸ νὰ ρίξει τὴ βροχὴ, τὸ πιὸ νὰ ρίξει χιόνι.

Ἡ στάση του ἀπέναντι στὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ στὸ σολωμικὸ στίχο-εγλυκεῖα ἡ ζωὴ κι ὁ θάνατος μὲ τὴν ἴση ἴσωση. Ἔτσι εἶναι μέγα καλὸ καὶ πρῶτο. Γενικὰ τὴ βιοθεωρία του διατρέχει μία θεση, πού ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν προχριστιανικὴ ἀρχαιότητα:

Χαρεῖτε νοὶ τὶς ὁμορφες καὶ νιὲς τὰ παλικάρια
κι ἐσεῖς οἱ χαμογέροντες χαρεῖτε τὰ παιδιὰ σας.
Σὰν ὄνειρο πού εἶδα χτές, κοντὰ νὰ ξημερώσει,
ἔτσ' εἶναι τοῦτος ὁ ντουνιας, ὁ ψεύτικος ὁ κόσμος.
Σ' αὐτὸν τὸν κόσμο πού ἡμᾶςτε ἄλλοι τὸν εἶχαν πρῶτα,
σ' ἐμᾶς τὸν παραδώσανε κι ἄλλοι τὸν καρτεροῦνε.
Καλότυχά εἶναι τὰ βουνά, ποτέ τους δὲ γερνᾶνε,
τὸ καλοκαίρι πράσινα καὶ τὸ χειμῶνα χιόνι.

Ἡ ὁμορφιά, ἡ λεβεντιά, τὸ τραγούδι, ὁ Ἀπρίλης κι ὁ Μάης, ἡ ἀνοιξη γενικὰ τῆς φύσης καὶ ἡ ἀνοιξη τῆς ζωῆς εἶναι αὐτὰ πού πιὸ πολὺ λογαριάζει:

Ἦθελα νὰ ἦμουν ὁμορφος, νὰ ἦμουν καὶ παλικάρι,
νὰ ἦμουνα καὶ τραγουδιστής, δὲν ἤθελα ἄλλη χάρη.

Ἡ ἀγάπη ἐπίσης εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα πού ὁμορφαίνουν τὴ ζωὴ. Αὐτὸς ὁ βασανισμένος λαὸς δείχνει μίαν ἀξιοσημεῖωτη τρυφερότητα στὰ θέματα τῆς ἀγάπης. Τὴν ἀπαντοῦμε στὰ νανουρίσματα ἢ στὰ κατευόδιο τῆς μάνας:

Κοιμήσου ἀστρί, κοιμήσου αὐγὴ, κοιμήσου νιὸ φεγγάρι.
Σύρε, παιδί μου, στὸ καλὸ καὶ στὴν καλὴ τὴν ὥρα
καὶ νὰ γεμίσει ἡ στράτα σου τριαντάφυλλα καὶ ρόδα.

Ἄλλὰ πιὸ εὐχάριστα μᾶς ξαφνιάζει ἡ τρυφερότητα τῶν ἐραστῶν:

Ξύπνα, σηκώσου μῆλο, τρυφερὴ μηλιά.
Καλὴ σου ἡμέρα πέρικα, χρυσοῦς αὐγῆς τρυγόνα.

Ένα κλίμα ψυχικῆς υγείας, ἀπλότητος καὶ τρυφερότητας ἀναδίδεται ἀπὸ τὰ τραγούδια τῆς ἀγάπης. Οὔτε σεμνοτυφία οὔτε χυδαιότητα. Ἡ ρομαντικὴ αἰσθηματολογία ἐπίσης εἶναι ἄγνωστη. Ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ ἐρωτικὲς καταστάσεις γήινες καὶ ὡστόσο ἐξευγενισμένες:

Ὁ αὐγερινὸς καὶ ἡ ποίλια, τ' ἄστρα τῆς αὐγῆς,
καὶ τὸ λαμπρὸ φεγγάρι μ' ἐξεπλάνεψαν,
καὶ ὅταν ἐβγῆκε ὁ ἥλιος μ' ἐξεγνάντεψε
εἰς τὸ πλευρὸ τῆς κόρης ποῦ ξενύχτησα.
Γυρνῶ, τὴν κόρη βλέπω ποῦ κοιμόντανε.
Στέκω καὶ δικαιολογοῦμαι πῶς νὰ τῆς εἰπῶ,
πῶς νὰ τήνε ξυπνήσω, τὴν πολυαγαπῶ.
— Σύντα, σηκώσου, μῆλο, τρυφερὴ μηλιά,
ἄνοιξ' τὰ δυὸ σου μάτια, ἄνοιξ' τὰ νὰ ἰδεῖς
ποῦ μ' ἐκλείσεν ὁ ἥλιος μέσα στὸ κλουβί.

Μιὰ γυναικεῖα φιγούρα ἦ καὶ ἓνα μέλος γυναικεῖο ἀκόμα μπορεῖ νὰ δώσει τὸ ἔναυσμα στὴν ἐρωτικὴ φαντασία. Ὅπως τὸ ποδοστράγαλο ἐκείνης τῆς μεγάλης κυρᾶς ποῦ μὲ τίς δοῦλες τῆς στὸ ἀκρογιάλι.

πλέναν καὶ ἄπλωναν καὶ μὲ τὸν ἄμμο παίζαν,
Καὶ ἀκριοφύσησε γλυκὸς βοριάς ἀέρας
καὶ ἀντισήκωσε τὸ γυροφούστανό τῆς
καὶ ἀντιφάνηκε τὸ ποδοστράγαλό τῆς.
Ἔλαμψ' ὁ γιαλὸς, λάμψαν τὰ περιγιάλια.

Κάποτε ὁ ἐρωτικὸς λόγος φθάνει σὲ ἀξιοθαύμαστα αἰσθητικὰ ἀποτελέσματα:
Κόκκιν' ἀχείλι ἐφίλησα καὶ ἔβαψε τὸ δικό μου
καὶ στὸ μαντήλι τό 'συρα καὶ ἔβαψε τὸ μαντήλι,
καὶ στὸ ποτάμι τό 'πλυνα καὶ ἔβαψε τὸ ποτάμι,
καὶ ἔβαψε ἡ ἄκρη τοῦ γιαλοῦ καὶ ἡ μέση τοῦ πελάγου.
Κατέβη ὁ αἰτὸς νὰ πιεῖ νερὸ καὶ ἔβαψαν τὰ φτερά του,
καὶ ἔβαψ' ἡ ἥλιος ὁ μισὸς καὶ τὸ φεγγάρι ἀκέριο.

Κάπου κάπου τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ἐρωτικὰ καὶ ἄλλα, διανθίζονται ἀπὸ μίαν περιγελαστικὴν διάθεση, ἀπὸ μίαν αἴσθησιν χιουῦμορ:

Ἀπρίλη, Ἀπρίλη δροσερὴ καὶ Μάη μὲ τὰ λουλούδια,
ὄλον τὸν κόσμον ἐγέμισες λουλούδια καὶ καλούδια,
καὶ μένα βαρυφόρτωσες τὴν ἄσχημη γυναῖκα.
Νὰ τὴν πουλήσω δὲ μπορῶ, νὰ τὴν σκοτώσω καὶ ὄχι,
θὲ νὰ τὴν πάω στὸ χρυσοκὸ νὰ τὴν περιχρυσώσῃ.

Ἡ ζωὴ ἔχει καὶ τὰ βάσανά τῆς: τὴν ἄσχημη γυναῖκα, τὸν κιτρινιάρη ἄντρα, τὰ γερατιά, τὴν ἀρρώστια, τὴν ὀρφανία, τὴν ἀπιστία. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, τὰ βάσανα τῆς ξενιτιάς.

Τὴν ξενιτιά, τὴν ὀρφανία, τὴν πίκρα, τὴν ἀγάπη,
τὰ τέσσερα τὰ ζύγιασαν, βαρύτερα εἶν' τὰ ξένα.

Ἡ ξενιτιά στάθηκε πάντα μιὰ διέξοδος καὶ μιὰ κατάστασις ἀνάγκης γι' αὐτὰ τὰ ἀποδημητικὰ πουλιὰ ποῦ εἶναι οἱ Ἕλληνες. Ἀλλὰ ξενιτιά σημαίνει μισεμὸς, ση-

μαίνει χωρισμός, κι είναι μεγάλη ή οδύνη του χωρισμού για μιὰ μεσογειακή ευαισθησία.

Οὔλοι τὸν ἥλιο τὸν τηρᾶν πὺ πάει νὰ βασιλέψει
κι ἡ κόρη πὺ εἶχε τὸν καημὸ τὸ πέλαγο ἀγναντεύει.
— Ποιῆς θάλασσεσ καὶ ποιά νησιὰ χαίρονται τὸν καλὸ μου;

Αὐτοὶ πὺ μένουν πίσω ζοῦν μὲ τὴν ἀπαντοχή, πὺ τὴν κάνει κάποτε ἀβάσταχτη ἢ ἀποκαρδίωση τῶν διαψεύσεων:

“Ὅλα τὰ καρᾶθια ἀράξαν κι ὅλα φάνηκαν
κι ὁ λεβέντης ὁ δικός μου δὲν ἐφάνηκε
καὶ ποιὸς ξέρει σὲ τί κύμα δέρνει νὰ πνιγεῖ.

“Ὅσοι πάλι περπατοῦν στὰ ξένα, τοὺς καίει ἡ λαχτάρα τοῦ γυρισμοῦ, ἐνὸς γυρισμοῦ πὺ οἱ ἀναποδιές, οἱ ἀναβολές, οἱ νέοι ἴσως δεσμοὶ καὶ συγκινήσεις, ματαιώνουν κάποτε ὀριστικά:

“ὄντας κινᾶω γιὰ νὰ ῥθῶ, χιόνια καὶ βροχές,
κι ὄντας γυρίζω πίσω, ἥλιος ξαστεριά.
Σελῶνω τ’ ἄλογό μου, ξεσελώνεται,
ζώνομαι τὸ σπαθί μου καὶ ξεζώνεται,
πιάνω γραφή νὰ γράψω καὶ ξεγράφεται.

Ἡ ζωὴ μπορεῖ νὰ ἔχει τὰ βάσανά της. Ὅμως

Καὶ μὲ τὰ τόσα βάσανα πάλι ἡ ζωὴ γλυκειὰ ῥναι.

Εἶναι μεγάλο πρᾶμα καὶ μόνο νὰ ζεῖ κανεὶς. Ἐκεῖνο πὺ εἶναι ἀπαράδεκτο καὶ δὲν οἰκονομιέται εἶναι ὁ θάνατος. Ὁ θάνατος εἶναι ἡ ξενιτιά ἢ πεντάξενη, εἶναι ὁ χωρισμός πὺ δὲν ἔχει ἐπιστροφή:

Ὁ Κύριος ἔκαμε τὴ γῆ κι ἐστόλισε τὸν κόσμο,
μὰ μόνο τρία πρᾶματα δὲν ἔμπειψε στὸν κόσμο:
γιοφύριν εἰς τὴ θάλασσα καὶ γαγερμὸ στὸν Ἄδη
καὶ σκάλαν εἰς τὸν οὐρανὸ νὰ πηαίνου νὰ γαγέρνου.

Ἡ χριστιανικὴ μεταφυσικὴ τοῦ θανάτου δὲν φαίνεται νὰ ἐπηρέασε τὸν νεοέλληνα. Γιὰ αὐτὸν ὁ θάνατος εἶναι ἡ μεγάλη καταβόθρα, ἡ ἄρνησιὰ κι ἡ λησμονιά:

Νύχτα περνᾶει τὸ Ρουφιὰ, τὸ φοβερὸ ποτάμι.
Θὰ πάω στῆς Ἄρνης τὰ βουνά, στῆς Ἀρνεσιᾶς τὴ βρούση.
ληνα. Γιὰ αὐτὸν ὁ θάνατος εἶναι ἡ μεγάλη καταβόθρα, ἡ ἄρνησιὰ κι ἡ λησμονιά:

Εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς ζωῆς, ἡ ἀμαύρωση τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου:

Γιὰ πὲς μου, τί τοῦ ζήλεψες αὐτοῦ τοῦ κάτω κόσμου;
Εὐτοῦ βιολιά δὲν παίζουνε, παιχνίδια δὲν βαροῦνε,
εὐτοῦ συνδυὸ δὲν περπατοῦν, συντρεῖς δὲν κουβεντιάζουν.

Μέσα στὰ μοιρολόγια καὶ τὰ τραγούδια τοῦ κάτω κόσμου παρεμβάλλονται ἀντιθετικὰ εἰκόνες ἀπὸ τὸ πανηγύρι τῆς ζωῆς, ἀκριβῶς γιὰ νὰ τονίσουν τὴν ἀραχνιασμένη ὄψη τοῦ θανάτου:

Δὲ σῶπρεπε, δὲ σῶμοιαζε στὴ γῆ κρεβατοστρώση,
μόν’ σῶπρεπε, μόν’ σῶμοιαζε στοῦ Μᾶη τὸ περιβόλι

ἀνάμεσα σὲ δυὸ μηλιές, σὲ τρεῖς νερατζοπούλες
νὰ πέφτουν τ' ἄνθ' ἀπάνου σου, τὰ μῆλα στὴν ποδιά σου.
Δὲ σῶμοιαζε, λεβέντη μου, στὴ μαύρη γῆς νὰ ἔμεις,
μόν' σῶμοιαζε νὰ κάθεται σ' ἓνά ἴμορφο τραπέζι,
νὰ τραγουδεῖς νὰ χαιρέσαι, νὰ σὲ κερνοῦν νὰ πίνεις.

Ἡ τελευταία ἔγνια τοῦ κλέφτη πὺν πεθαίνει εἶναι νὰ πάρει μαζί του στὸν τάφο μιὰ δέσμη ἀπὸ δροσερές εἰκόνες τῆς ζωῆς:

Καὶ στὴ δεξιά μου τὴ μεριά ν' ἀφήστε παραθύρι,
νὰ μπαίνει ὁ ἥλιος τὸ πρωὶ καὶ τὸ δροσιὸ τὸ βράδι,
νὰ μπαινοβγαίνουν τὰ πουλιά, τῆς ἀνοιξῆς τ' ἀηδόνια,
καὶ νὰ περνοῦν οἱ γέμορφες, νὰ καλημερᾶνε.

Ἡ προχριστιανικὴ καταγωγή τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ θάνατο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ συχνὴ προσωποποίηση τοῦ Χάρου:

Μὰ νὰ τὸν πὺν κατέβαινε στοὺς κάμπους καβαλάρης.
Μαῦρος ἦταν, μαῦρα φορεῖ, μαῦρο καὶ τ' ἄλογό του.

Βαθαίνοντας μέσα στὸ θέμα τῆς ἀπελπισίας τοῦ θανάτου, ὁ λαϊκὸς τραγουδιστὴς βάζει τοὺς πεθαμένους νὰ παρακαλοῦν τὸ Χάρο νὰ τοὺς περάσει γιὰ τελευταία φορὰ ἀπὸ ἀγαπητὰ γνώριμα μέρη:

— Χάρε μου, διάβ' ἀπ' τὸ χωριό, κάτσε σὲ κρύα βρύση,
νὰ πιῶν οἱ γέροντες νερό, κι οἱ νοῖοι νὰ λιθαρίσουν,
καὶ τὰ μικρὰ παιδόπουλα λουλούδια νὰ μαζώξουν.

Ὁ θάνατος γίνεται ἀκόμα πιὸ ἀποκρουστικὸς στὸν παραλογισμό του, ὅταν ἔρχεται νὰ καταργήσῃ τὴ ζωὴ στὴν πιὸ καλὴ τῆς ὥρα:

Λεβέντης ἐροβόλαγε ἀπὸ τὰ κορφοβούνια,
μὲ τὸ μαντήλι στὸ λαμό, τὸ βαροκεντημένο.

.....
Κι ὁ Χάρος τὸν ἀγνάντεψε ἀπὸ ψηλὴ ραχούλα.

Ἡ ζωὴ μέσα στὰ νέα κορμιὰ ἀντιστέκεται, ἀλλὰ στὸ τέλος ὁ θάνατος βγαίνει πάντα νικητὴς. Εἶναι πὺν εἶναι δυνατός, πάει καὶ βρῖσκει καὶ τὴν τρωτὴ φτέρνα:

Καὶ πάνε κι ἐπαλεύγανε στὸ σιδερόν ἀλώνι.
Κι ἐννιὰ φορὲς τὸν ἔβαλεν ὁ νιὸς τὸ Χάρο κάτω.
Μ' ἀπάνω εἰς τὸ ἐννιὰ φορὲς τοῦ Χάρου βαροφάνη.

Κι ὅταν ὁ θάνατος εἶναι ἀφύσικος καὶ παράταιρος ἢ ἀπορία εἶναι σπαραχτικὴ. Τέτοια πὺν ἀκούγεται μέσα στὸ βαθὺ παράπονο τοῦ Διάκου — κι ἄς μὴν τὸν βρῆκε ὁ θάνατος ἀπροετοίμαστο:

Γιὰ δὲς καιρὸ πὺν διάλεξεν ὁ Χάρος νὰ μὲ πάρει,
τώρα π' ἀνθίουν τὰ κλαριά καὶ βγάζει ἡ γῆς χορτάρι.

Κι ὅμως ὁ λαὸς αὐτὸς πὺν ἀγάπησε μὲ τόσο πάθος τὴ ζωὴ, δὲν ἀνέχεται καταστάσεις πὺν τὴ στενεύουν καὶ τὴν κάνουν τέτοια πὺν δὲν ἀξίζει νὰ τὴ ζεῖ κανεὶς. Καὶ τέτοιο στένεμα εἶναι ἡ τυραννία:

Μάνα μου, ἐγὼ δὲν κάθομαι νὰ γίνω νοικοκύρης,
νὰ κάμω ἀμπελοχώραφα, κοπέλια νὰ δουλεύουν,
καὶ νὰ ἴμαι σκλάβος τῶν Τουρκῶν, κοπέλι στοὺς γερόντους.

Μία ἥρωικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς καὶ μία ἀγωνιστικὴ διάθεση διατρέχει τὰ κλέφτικα τραγούδια πέρα ὡς πέρα. Τὸ τίμημα τῆς λευτεριᾶς εἶναι πάρα ἀκριβὸ καὶ οἱ ἀπροσκύνητοι τὸ ξέρουν:

Μαύρη ζωὴ ποὺ κάνουμε ἐμεῖς οἱ μαῦροι κλέφτες!
Ποτέ μας δὲν ἀλλάζουμε καὶ δὲν ἀσπροφοροῦμε,
ὄλημερις στὸν πόλεμο, τὸ βράδι καραούλι.

Καὶ τὴν Ἄνοιξη, νὰ πεῖς, εἶναι καλὰ, μὲ τὰ κλαριά ποὺ μπουμπουκιάζουν καὶ τὰ πουλιά ποὺ φωλεύουν, ἀλλὰ ὅταν μπεῖ ὁ χειμώνας... Ὡστόσο ἡ περηφάνια τοῦ κλέφτη εἶναι πιὸ δυνατὴ ἀπ' τὴν παγωνιά καὶ τὴν ἐρημιά:

Ἐνας αὐτὸς περηφάνος, ἕνας αὐτὸς λεβέντης
ἀπὸ τὴν περηφάνια του κι ἀπὸ τὴ λεβεντιά του
δὲν πάει στὰ κατώμερα νὰ καλοξεχειμάσει,
μόν' μένει ἀπάνω στὰ βουνά, ψυλὰ στὰ κορφοβούνια.
Κι ἔριξε χιόνια στὰ βουνὰ καὶ κρούσταλλα στοὺς κάμπους.

Ἐνα βῆμα πιὸ πέρα παραμονεύει ὁ θάνατος, σταλμένος μ' ἕνα φαρμακερὸ βόλι:

Φάτε καὶ πιέτε, βρὲ παιδιά, χαρεῖτε νὰ χαροῦμε,
κι ἐγὼ δὲν ἔχω τίποτε παρά εἶμαι λαβωμένος.
Πικρὴ ποὺ εἶναι ἡ λαβωματιά, φαρμακερὸ εἶν' τὸ βόλι. (1)

Ἡ ἀπροσκύνητη ζωὴ κορυφώνεται συχνὰ σὲ ἥρωικὲς πράξεις θυσίας:

Δαυλὶ στὸ χέριν ἄρπαξε, κόρες καὶ νύφες κράζει.
— Σκλάβες Τουρκῶν μὴ ζήσομε, παιδιά μ', μαζί μου ἐλάτε.
Καὶ τὰ φουσέκια ἀνάψανε κι ὄλοι φωτιά γενήκαν.
Τὸ Διάχο τότε παίρνουνε καὶ στὸ σουβλὶ τὸν βάζουν,
ὄλόρτο τὸν ἐστήσανε κι αὐτὸς χαμογελοῦσε.

Συνοψίζοντας τὰ ψυχικὰ γνωρίσματα τοῦ λαοῦ ποὺ μίλησε μὲ τὴ γλώσσα τοῦ δημοτικῆ τραγουδιῶ, σημειώνουμε τὴν ἔντονη παρουσία τῆς φύσης, τὸ πάθος γιὰ τὴ ζωὴ, καὶ τὴν ἔξαρση καταστάσεων ἐξυψωτικῶν τῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι τὰ νιάτα, ἡ λεβεντιά, ἡ παλικαριά, ἡ ὁμορφιά, ἡ τρυφερότητα, ὁ γήινος κι ὡστόσο ἐξευγενισμένος ἔρωτας — σὲ ἀντίθεση μὲ καταστάσεις ποὺ ἀσχημίζουν, στενεύουν ἢ ἀκυρώνουν τὴ ζωὴ, ὅπως εἶναι τὰ γερατιά, ἡ ἀσχήμια, ἡ ἀρρώστια, ἡ μικροψυχία, ἡ τυραννία καὶ ὁ θάνατος. Καὶ τέλος μᾶς σταματᾷ ἡ ἥρωικὴ καὶ ἀγωνιστικὴ του διάθεση.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ὕφους καὶ τῆς μορφολογίας τοῦ δημοτικῆ τραγουδιῶ στεκόμαστε σὲ γνωρίσματα ὅπως ἡ λιτότητα, ἡ διαύγεια, ἡ συμμετρία καὶ κυρίως ἡ πληρότητα τῆς ἔκφρασης, ὅπου τὰ νοήματα καὶ τὰ αἰσθήματα μορφοποιοῦνται ἀλλὰ δὲν παραμορφώνονται, καὶ ὅπου οἱ λέξεις καὶ οἱ φράσεις ἔχουν τὸ ἀρχικὸ τους γήινο βάρος ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλαφράδα ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ λειτουργήσουν ποιητικά.

1. Ἡ «λαβωματιά» τοῦ κλέφτη μοῦ θυμίζει τὰ λόγια τοῦ Σολομοῦ στὸ σοφολογιότατο: «Ἄμε νὰ ἴβρεις τοὺς πολεμάρχους, ψηλάφησέ τους τὲς λαβωματιὲς καὶ πὲς τους ὅτι πρέπει νὰ τὲς λὲν τραύματα».

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ SKINNER ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΘΗΣΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Παρέδρου του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Το ψυχολογικό σύστημα του Skinner

Υπάρχει τόσο άσπληρα επιστημονική σχέση ανάμεσα στο γενικότερο ψυχολογικό σύστημα του Skinner και στη θεωρία του για τη μάθηση, πού η κατανόηση της δεύτερης είναι μάλλον αδύνατη, χωρίς την προσεκτική μελέτη του γενικότερου θεωρητικού του σχήματος.

Είναι γεγονός, βέβαια, πώς ο ίδιος ο Skinner ποτέ δεν έθεώρησε τον εαυτό του οά δημιουργό οποιουδήποτε συστήματος ή θεωρίας και γι' αυτό επίμονα και σέ κάθε περίπτωση αποφεύγει τή θεωρητική σκέψη. Προτίμησε μάλλον νά ξεκινήσει μέ βάση τά εμπειρικά δεδομένα και βαθμιαία νά προχωρήσει σέ προσωρινές έστω γενικεύσεις. Άλλ' ότι και οί προσωρινές αυτές γενικεύσεις μπορεί ν' αποτελέσουν ένα σύστημα ή μιá θεωρία, φαίνεται επίσης γεγονός. Σχετικά μέ τó θέμα αυτό ο W. F. Hill γράφει τά εξής: «Έτσι, αν και ο Skinner έχει κρατήσει τή θεωρητική του σκέψη κοντύτερα στά δεδομένα από πολλούς άλλους ψυχολόγους τής μάθησης, παρ' όλ' αυτά είναι έξ ίσου πρόπον νά μιλά κανένας για ένα σύστημα τοι Skinner όπως και για ένα σύστημα τοι Hull ή τοι Guthrie. (1)

Και τοι ίδιου όμως τοι Skinner οί θέσεις, όπως τις παραθέτει στο παρακάτω απόσπασμα, αποτελούν, στην πραγματικότητα, περιγραφή ένός συστήματος. Τοι Skinner τó σύστημα λοιπόν, «άρκεϊται σέ περιγραφή μάλλον παρά σέ εξήγηση. Οί έννοιές του όρίζονται σέ σχέση μέ τις άμεσες παρατηρήσεις και δέν τους αποδίδονται τοπικές ή φυσιολογικές ιδιότητες. Ένα άντανακλαστικό δέν είναι ένα τόξο, ένα κίνητρο δέν είναι ή κατάσταση στην όποία βρίσκεται ένα κέντρο (φυσιολογικό), ή απόσβεση δέν είναι τó αποκάωμα μιās φυσιολογικής ουσίας ή μιās κατάστασης.

Όροι τοι είδους αυτού χρησιμοποιούνται άπλως για νά συνδέσουν ομάδες παρατηρήσεων, για νά δηλώσουν όμοιομορφίες και ιδιότητες τής συμπεριφορās πού ξεπερνούν τις μεμονωμένες περιπτώσεις. Όλ' αυτά δέν είναι ύποθέσεις μέ τή συνηθισμένη έννοια, πράγματα πού πρέπει ν' αποδειχτούν ή όχι, αλλά πρόσφορες εκφράσεις για άντικείμενα πού είναι πιά γνωστά. Ός πρós τις ύποθέσεις, τó σύστημα δέν απαιτεί τέτοιες μέ τή συνηθισμένη τουλάχιστον έννοιά τους». (2)

Ποιές είναι τώρα οί ειδικότερες θέσεις τοι Skinner, πού μπορεί κανένας νά επισημάνει στο παραπάνω απόσπασμα, έχοντας ύπ' όψη και τις άλλες εργασίες του;

Πρώτο: Η Ψυχολογία σάν επιστήμη δέν εξηγεί, αλλά περιγράφει τά γε-

(1) W. F. Hill Stimulus - Response learning Theory στο Theories of Learning by E. Hilgard, σελ. 40

(2) B. F. Skinner: The Behavior of organisms, σελ. 44.

γονότα. Καί σ' ὅσες πάλι περιπτώσεις μιᾶ ὁ Skinner γιά ἐξήγηση καί ὄχι γιά περιγραφὴ τῶν γεγονότων, στήν πραγματικότητα τίς δυὸ αὐτὲς δραστηριότητες τίς θεωρεῖ ὡς «ταυτόσημες». Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Skinner ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ Νεοθετικισμὸ τοῦ E. Mach πού πρῶτος παρουσίασε τὴ θέση αὐτὴ καί γιά τὸν ὁποῖο γράφει τὰ ἑξῆς: «... ἐκείνη ἡ ταπεινότερη ἄποψη γιά τὴν ἐξήγηση καί τὴν αἰτιότητα πού φαίνεται πὺς πρῶτος τὴν ὑπέδειξε ὁ Mach καί ἡ ὁποία ἀνάγει τὴν ἐξήγηση στήν περιγραφὴ καί ἀντικαθιστᾷ τὴν αἰτιότητα μὲ τὴ λειτουργία». (3)

Δεύτερο: Ὁ Skinner ἐπιμένει στήν ἄμεση παρατήρηση τῆς ἀνοιχτῆς συμπεριφορᾶς καί ἀπορρίπτει κάθε εἶδος ἔρευνα πού δὲν στηρίζεται πάνω σ' αὐτή. Μάλιστα σὰ στάδια τῆς ἔρευνας προτείνει τὰ παρακάτω:

Τὴ συλλογὴ τῶν δεδομένων.

Τὴν ἐπισήμανση καί ἀπόδοσή τους μὲ σαφήνεια καί καθαρότητα.

Τὴν ὑπαγωγή τους σὲ κατηγορίες καί τέλος,

Τὴ διαμόρφωση νόμων πού ἀναφέρονται στὶς μετὰξὺ τους σχέσεις.

Τρίτο: Στὸ σύστημα τοῦ Skinner ἡ Νευροφυσιολογικὴ Ψυχολογία εἶναι ἀνύπαρκτη, γιατί — ὅπως τουλάχιστον πιστεύει — στὸ στάδιο πού βρίσκεται σήμερα ἡ ἐπιστήμη αὐτή, εἶναι ἀδύνατο νὰ βασιστεῖ ἡ ἐρμηνεία τῆς συμπεριφορᾶς πάνω σὲ φυσιολογικὰ δεδομένα.

Ἐξάλλου — συνεχίζει ὁ Skinner σὲ ἄλλη του ἐργασία (4) — μιὰ πού οἱ γνώσεις μας γιά τὸ νευρικό σύστημα βασίζονται πάνω σὲ μεθόδους πού εἶναι διαφορετικὲς ἀπὸ τὴν παρατήρηση, ἡ ὁποία ἐφαρμόζεται γιά τὴν μελέτη τῶν φαινομένων πού ὑποτίθεται πὺς ἔχουν σὰ βάση τους τὸ νευρικό σύστημα, δὲν παύουν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελοῦν οἱ γνώσεις αὐτὲς θεωρία.

Ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς — προτείνει σ' ἄλλο σημεῖο ὁ Skinner — πρέπει νὰ γίνεи μὲ βάση τὴν Ἀνεξάρτητη Μεταβλητὴ καί τὴν Ἐξαρτημένη Μεταβλητὴ. Οἱ ἀνεξάρτητες μεταβλητὲς βρίσκονται στὸ ἀπώτερο καί στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ ὄργανισμοῦ καί συνδέονται λειτουργικὰ μὲ τίς ἐξαρτημένες μεταβλητὲς, δηλαδή τίς διάφορες μεταβολὲς στὴ συμπεριφορὰ.

Τὴν πρότασή του αὐτὴ ὁ Skinner τὴ διατυπώνει ὡς ἑξῆς «... Ἡ ἐξωτερικὴ μεταβλητὴ κάνει δυνατὸ ὅτι μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ αἰτιώδης ἢ λειτουργικὴ ἀνάλυση. Ἀναλαμβάνομε τὴν πρόβλεψη καί τὸν ἔλεγχο τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ὄργανισμοῦ ἑνὸς ἀτόμου. Αὐτὴ εἶναι ἡ "ἐξαρτημένη μεταβλητὴ" μας — τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ βροῦμε τὴν αἰτία. Ἡ "ἀνεξάρτητη μεταβλητὴ" μας — τὰ αἷτια τῆς συμπεριφορᾶς — εἶναι οἱ ἐξωτερικὲς συνθῆκες τῶν ὁποίων λειτουργία ἀποτελεῖ ἢ συμπεριφορὰ». (5)

Τέταρτο: Ὁ Skinner ἀπορρίπτει ἐπίμονα κάθε ἐπιστημονικὴ ὑπόθεση, τίς διάμεσες μεταβλητὲς (τίς διαδικασίες δηλαδή πού παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στὸ ἐρέθισμα καί στήν ἀντίδραση) καί κάθε «ψυχικὴ» ἢ «πνευματικὴ» ἔννοια, ὅπως ἡ «συνείδηση», τὸ «ἐγώ», ὁ «ἐσώτερος ἐαυτός» μας κ.λ.π.

Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Skinner εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀποκαλυπτικὸ. «... Συνήθως πιστεύεται ὅτι ἕνας δὲν ἀντιλαμβάνεται καθόλου τὸν φυσικὸ κόσμον, ἀλλὰ ἕνα μὴ φυσικὸ ἀντίγραφο του πού ὀνομάζεται "ἐμπειρία". Ὄταν ὁ φυσικὸς ὄργανισμὸς βρίσκεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα τὸ ἀντίγραφο τοῦ ὁποίου ἔχει ἐμπειρία ὀνομάζεται "αἶσθημα", "αἰσθητηριακὸ δεδομένο" ἢ "ἀντίληψη" κι' ὅταν δὲν εἶναι σ' ἐπαφὴ ὀνομάζεται "παράσταση", "σκέψη", ἢ "ιδέα". Αἰσθήματα, παραστάσεις

(3) Βλέπε: B. B. Wolman: Contemporary theories and systems in psychology. σ. 126.

(4) Science and human behavior.

(5) B. F. Skinner: Science and human behavior, σελ. 23.

καὶ τὰ σχετικά τους θεωροῦνται χαρακτηριστικὰ σὰν ψυχικὰ ἢ πνευματικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν σ' ἓναν εἰδικὸ κόσμον τῆς συνείδησης, ὅπου, ἂν καὶ δὲν καταλαμβάνουν χῶρον, ὅμως συχνὰ γίνονται ἀντιληπτά». (6)

Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ ἀπόψεις ἔδωσαν τὸ δικαίωμα στοὺς ἐπικριτὲς τοῦ Skinner νὰ τὸν κατηγορήσουν ὅτι ὁ ὄργανισμὸς ποὺ μελετᾶ εἶναι στὴν πραγματικότητα «ἓνας ἄδειος ὄργανισμὸς».

Ἡ ψυχολογία, ἐπιστὴμὴ τῆς Συμπεριφορᾶς

Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ὁ Skinner θεωρεῖ σὰν ἔργο τῆς Ψυχολογίας τὴ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς. Μάλιστα ἡ μελέτη αὐτὴ βασίζεται πάνω στὶς ἐξαρτημένες καὶ ἀνεξάρτητες μεταβλητὲς, δύο ἔννοιες δηλαδὴ ποὺ χρησιμοποιοῦνται εὐρύτατα ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, οἱ ὁποῖες ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ τους μεθόδολογία χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλη προσήλωση στοὺς διάφορους χειρισμοὺς ποὺ ἐκτελεῖ ὁ ἐρευνητής.

Ἄλλ' ἂν ἡ Ψυχολογία εἶναι ἐπιστὴμὴ, πῶς ἀντιλαμβάνεται, στὴν περίπτωση αὐτῆ, ὁ Skinner τὴν ἐπιστῆμην;

«... Περισσότερο ἀπὸ ἓνα σύνολο στάσεων. Εἶναι μιὰ ἀναζήτηση γιὰ τάξη, γιὰ ὁμοιομορφίες, γιὰ νόμιμες (ἔγκυρες) σχέσεις μεταξὺ τῶν φυσικῶν γεγονότων. Ἀρχίζει, ὅπως ὅλοι μας ἀρχίζομε, μὲ τὴν παρατήρηση ξεχωριστῶν ἐπεισοδίων, ἀλλὰ γρήγορα περνᾷ στὸ γενικὸ κανόνα, στὸν ἐπιστημονικὸ νόμο». (7)

Αὐτὸν τώρα τὸ ρόλο ἀναθέτει ὁ Skinner στὴν Ψυχολογία, τὴν ἐπιστῆμην τῆς συμπεριφορᾶς:

Νὰ φτάσει σὲ βαθμὸ δυνατότητας νὰ προβλέπει καὶ νὰ ἐλέγχει τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ, ἴδιο μὲ τὸν βαθμὸ ποὺ ἔχουν ἐπιτύχει οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες.

Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἐπίσης ὁ ὀρισμὸς τῆς συμπεριφορᾶς ὅπως τὸν δίνει ὁ Skinner «Ἡ κίνηση ἑνὸς ὄργανισμοῦ ἢ τῶν μερῶν του σὲ ἀναφορὰ μ' ἓνα σύστημα ποὺ παρέχει ὁ ἴδιος ὄργανισμὸς ἢ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἢ πεδία δυνάμεων». (8)

Ἄν τώρα στὸν ὀρισμὸ αὐτὸ τῆς συμπεριφορᾶς ποὺ δίνει ὁ Skinner προστεθοῦν καὶ οἱ παρακάτω παρατηρήσεις τῶν M.L. Bigge καὶ M.P. Hunt παρουσιάζεται ἀνάγλυφο τὸ ψυχολογικὸ σύστημα τοῦ Skinner.

«... Ὁ Skinner ὅπως ὁ Thorndike καὶ ὁ Watson ὑποθέτει πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι οὐδέτερος καὶ σὲ κατάσταση παθητικῆ καὶ πὼς ὅλη ἡ συμπεριφορὰ εἶναι δυνατό νὰ περιγραφεῖ μὲ ὄρους μηχανικούς. Ὅταν μελετᾶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ ζῶα πάντοτε ἡ στάση του εἶναι μηχανιστικὴ, στάση ἀναζήτησης στοιχείων καὶ συνειρμικῆ: Γι' αὐτόν, ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστῆμὴ τῆς συμπεριφορᾶς». (9)

Ἡ θεωρία τοῦ Skinner γιὰ τὴ μάθηση

Τὰ δύο εἶδη τῆς μάθησης

Ὅπως τονίστηκε στὴν παρουσίαση τοῦ συστήματος του, ὁ Skinner ὀρίζει σὰν ἀντικείμενο τῆς Ψυχολογίας τὴ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς. Διαφορετικὰ ὅμως ἀπ'

(6) Ib. σελ. 276.

(7) B. F. Skinner : Ib. σελ. 13.

(8) B. F. Skinner : The behavior of organisms σελ. 4.

(9) M. L. Bigge καὶ M. P. Hunt : Psychological Foundations of education, σελ. 318.

Όλους τούς άλλους ψυχολόγους ο Skinner διακρίνει δυο είδη συμπεριφορᾶς και κατά συνέπεια δυο είδη μάθησης:

Τὴν ἀντανακλαστικὴ συμπεριφορὰ (Respondent behavior) καὶ τὴν ἐνεργὸ συμπεριφορὰ (Operant behavior).

Ἡ ἀντανακλαστικὴ συμπεριφορὰ (συμπεριφορὰ σὰν ἀντίδραση) χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι προκαλεῖται ἀπὸ εὐκολοεξακρίβωτα εἰδικὰ ἐρεθίσματα καὶ ὅτι ἀρκεῖ ἡ παρουσία τοῦ ἐρεθίσματος γιὰ νὰ προκληθεῖ ἡ ἀντίδραση. Ἡ συμπεριφορὰ δηλαδὴ τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ συνδέσεις ἀνάμεσα στὸ ἐρέθισμα καὶ τὴν ἀντίδραση πὺ εἶναι γνωστὲς σὰν ἀντανακλαστικά.

Ὅπως εἶναι ἤδη γνωστὸ, πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀντανακλαστικὰ αὐτὰ εἶναι ἔμφυτα. Εἶναι ὅμως ἀκόμα γεγονός ὅτι πολλὰ ἄλλα ἀντανακλαστικὰ τὰ μαθαίνουν οἱ ὄργανισμοὶ στὴν διάρκεια τῆς ζωῆς τους καὶ μάλιστα μὲ τὴν διαδικασία τῆς ἐξάρτησης. Ἡ μάθηση δηλαδὴ τῆς ἀντανακλαστικῆς συμπεριφορᾶς εἶναι ἀρκετὰ ὅμοια μὲ τὴν μάθηση τοῦ Pavlov καὶ τοῦ Watson. Ἀρχικά, ἕνα οὐδέτερο ἐρέθισμα συνδέεται μὲ ἕνα μὴ ἐξαρτημένο ἐρέθισμα καὶ ὕστερα ἀπὸ κάμποσες ταυτόχρονες παρουσιάσεις τὸ οὐδέτερο ἐρέθισμα ἀποκτᾷ τὴν ἰκανότητα νὰ προκαλεῖ τὸ ἴδιο μὲ τὸ μὴ ἐξαρτημένο ἐρέθισμα ἀντανακλαστικὸ. Εἶναι βέβαια γεγονός πὺς διαφοροποιεῖται κάπως ἡ θέση τοῦ Skinner ἀπὸ τούς δυο ἄλλους θεωρητικούς, μὲ τὴν ἐνισχυτικὴ ἰκανότητα πὺ ἀποδίδει στὸ μὴ ἐξαρτημένο ἐρέθισμα. Ὡς πρὸς τὴν ἐνεργὸ συμπεριφορὰ ὁ Skinner τὴν ὀρίζει ὡς ἐξῆς: «... Ἡ ἐνεργὸ συμπεριφορὰ εἶναι ἕνα μέρος τῆς συμπεριφορᾶς γιὰ τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας πὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ βρεθεῖ τὸ ἐρέθισμα πὺ τὴν προκαλέσει, ἀλλ' ὅτι δὲ μπορεῖ νὰ ἐπισημανθεῖ τὸ σχετιζόμενο μ' αὐτὴν ἐρέθισμα κατὰ τὶς περιπτώσεις ἀκριβῶς πὺ ἐκδηλώνεται ἡ συμπεριφορὰ». (10)

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐνεργοῦ συμπεριφορᾶς — καὶ πὺ τὴν διαχωρίζει ἀπὸ τὴν ἀντανακλαστικὴ συμπεριφορὰ — εἶναι ἡ μεγάλη δυσκολία πὺ παρουσιάζει ἡ ἐπισημάνση τοῦ ἐρεθίσματος. Τὸ γεγονός αὐτὸ κάνει τὴν ἐνεργὸ συμπεριφορὰ νὰ φαίνεται μᾶλλον σὰν αὐθόρμητη. Π.χ. εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο ν' ἀνακαλύψει κανένας τὸ εἰδικὸ ἐρέθισμα πὺ παρώθησε τὸ ποντίκι νὰ πιέσει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ μοχλὸ. Πιθανὸν κάποιον ἐρέθισμα, κάποια μεταβολὴ στὸ ἐρέθισμα, κάποια φυσιολογικὴ μεταβολή...

Ἔτσι, λοιπόν, ἡ ἐνεργὸ συμπεριφορὰ φαίνεται νὰ εἶναι μιὰ ἐπενέργεια τοῦ ὄργανισμοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον κι' ὄχι ἀντιδράσεις σὲ εἰδικὰ ἐρεθίσματα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος, ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερο, λέει ὁ Skinner ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ τῶν ὄργανισμῶν εἶναι αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ὅπως π.χ. ἡ ὀμιλία, τὸ παιγνίδι, ἡ ἐργασία κ.ἄ.

Κατὰ τὴν συμπεριφορὰ αὐτὴ ὑπάρχουν βέβαια ὀρισμένα ἐρεθίσματα, ἀλλὰ ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ καθορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὶς συνθήκες τοῦ περιβάλλοντος (κοινωνικὲς περιστάσεις), ἀπὸ τὴν κατάσταση τοῦ ἀτόμου κ.ἄ.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διαγραμματικὴ σύγκριση πὺ κάνει ὁ Deese ἀνάμεσα στὴν ἀντανακλαστικὴ συμπεριφορὰ καὶ στὴν ἐνεργὸ συμπεριφορὰ. Τὸ $E \rightarrow A$ ἀναφέρεται στὴν ἀντανακλαστικὴ συμπεριφορὰ, γιὰ τὴν τὰ ἐρεθίσματα εἶναι εὐκολοεξακρίβωτα καὶ συνεπῶς γνωστά. Ἐνῶ γιὰ τὴν ἐνεργὸ συμπεριφορὰ πὺ τὰ ἐρεθίσματα δὲν εἶναι γνωστά, παραθέτει τὴν παράσταση $(E \rightarrow) A$. (11)

Ὡς πρὸς τὴ μάθηση τῆς ἐνεργοῦ συμπεριφορᾶς κι' αὐτὴ βασίζεται πάνω στὴ

(10) B. F. : The behavior of organisms, σελ. 21.

(11) J. Deese : The Psychology of Learning, σελ. 64 — 65.

διαδικασία τῆς ἐξάρτησης, μὲ τὴν διαφορὰ πὼς τὸ καίριο ἐρέθισμα δὲν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ προηγεῖται ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἀντίδραση, ἀλλ' ἐκεῖνο ποὺ τὴν ἀκολουθεῖ ἀμέσως. Ἄν δηλαδὴ ὁ ὀργανισμὸς ἀντιδράσει καὶ τὶς ἀντιδράσεις αὐτὲς ἀκολουθήσει ἐνίσχυση (ἀμοιβή), ἡ πιθανότητα ἐπανάληψης τῆς ἴδιας συμπεριφορᾶς, αὐξάνει ἀρκετά. Π.χ. ἂν ἓνας ποντικὸς πιέσει ἓνα μοχλὸν καὶ σὰν ἀμοιβή, γι' αὐτό, λάβει τροφή, τότε αὐξάνεται ἡ πιθανότητα νὰ ἐνεργήσῃ στὸ μέλλον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο. Ὁ Skinner γράφει γι' αὐτὸ τὰ ἑξῆς: «... Ἐκεῖνο ποὺ ἀλλάζει εἶναι ἡ πιθανότητα τῆς ἀντίδρασης στὸ μέλλον πρὸς τὸ ἴδιο εἶδος συμπεριφορᾶς». (12)

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Skinner βρίσκεται πολὺ κοντὰ μὲ τὸν Thorndike. Διαφέρει ὁμως συγχρόνως καὶ τὴν διαφορὰ τοῦ αὐτῆ τὴν παραθέτει στὴν ἀναθεώρηση ποὺ ἔκαμε στὸ «νόμο τοῦ ἀποτελέσματος» τοῦ Thorndike.

Σχετικὰ μ' αὐτὸ ὁ Skinner γράφει τὰ ἑξῆς: «... Ἀντὶ νὰ λέμε πὼς ἓνας ἄνθρωπος συμπεριφέρεται ἐξ αἰτίας τῶν συνεπειῶν ποὺ π ρ ό κ ε ι τ α ι ν' ἀκολουθήσουν τὴν συμπεριφορὰ του, ἀπλῶς λέμε πὼς συμπεριφέρεται ἐξ αἰτίας τῶν συνεπειῶν ποὺ ἔ χ σ υ ν ἀ κ ο λ ο υ θ ἦ σ ε ι παρόμοια συμπεριφορὰ τοῦ στὸ παρελθόν. Αὐτὸ βέβαια εἶναι ὁ νόμος τοῦ ἀποτελέσματος ἢ ἡ μάθηση τῆς ἐνεργοῦ συμπεριφορᾶς». (13)

Ἔτσι λοιπὸν, γιὰ τὴ μάθηση τῆς ἐνεργοῦ συμπεριφορᾶς ἰσχύει ἡ ἑξῆς ἀρχή: Ἄν ἀκολουθεῖ τὴ συμπεριφορὰ κάποιο ἐνισχυτικὸ ἐρέθισμα, τότε αὐξάνεται ἡ πιθανότητα νὰ ἐπαναληφθεῖ ἡ ἴδια συμπεριφορὰ. Κατὰ συνέπεια στὴν περίπτωση τοῦ Skinner ἡ μάθηση πραγματοποιεῖται μὲ τὴν βαθμιαία ἐπιλογή τῶν ἐπιθυμητῶν ἀντιδράσεων καὶ τὴν ἀνάλογη ρύθμιση τῆς ἐνίσχυσής τους.

Γιὰ νὰ τονίσει μάλιστα ὁ Skinner τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἐνίσχυση κατὰ τὴ μάθηση τῆς ἐνεργοῦ συμπεριφορᾶς καὶ ν' ἀντιδιαστείλει τὴ μάθηση αὐτὴ ἀπὸ τὴ μάθηση τῆς ἀντανακλαστικῆς συμπεριφορᾶς, χρησιμοποιεῖ τὸ γράμμα R (Reinforcement ἐνίσχυση) γιὰ τὸ πρῶτο εἶδος μάθησης καὶ τὸ γράμμα S (Stimulus ἐρέθισμα) γιὰ τὸ δεύτερο εἶδος μάθησης. Στὴ δεύτερη αὐτῆ περίπτωση — ὅπως εἶναι γνωστὸ — σπουδαῖο ρόλο παίζει τὸ ἀπόλυτο ἐρέθισμα μὲ τὸ ὁποῖο ζευγαρώνεται τὸ ἐξαρτημένο ἐρέθισμα.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνίσχυσης καὶ ἡ ἐνεργὸς συμπεριφορὰ

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνίσχυσης κατέχει τόσο σημαντικὴ θέση στὴ θεωρία τοῦ Skinner γιὰ τὴ μάθηση, ὅσο σὲ καμμιά ἄλλη ἴσως θεωρία. Μάλιστα, τὰ πειράματά του καὶ ὁ ἐνόργανος ἐξοπλισμὸς τους ἔχουν σχεδιαστεῖ ἀπὸ τὸν Skinner κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνίσχυσης κατὰ τὸν ἀποτελεσματικότερο τρόπο.

Γιὰ τὴ φύση τῆς ἐνίσχυσης, ὁ Skinner γράφει τὰ ἑξῆς: «... Μερικὲς ἐνθαρρυντικὲς ἐπιτεύξεις ἔχουν γίνῃ τελευταῖα στὸν τομέα τῆς μάθησης. Εἰδικὲς τεχνικὲς ἔχουν ἐφευρεθῆ γιὰ τὴν διευθέτηση ἐκείνου ποὺ ὀνομάζεται συνήθως «συμπτώσεις τῆς ἐνίσχυσης», τῶν σχέσεων δηλαδὴ ποὺ ἐπικρατοῦν μεταξὺ τῆς συμπεριφορᾶς ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τῶν συνεπειῶν τῆς συμπεριφορᾶς αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ ἐπακόλουθο νὰ ἐπιτευχθεῖ ἓνας ἀποτελεσματικότερος ἔλεγχος τῆς συμπεριφορᾶς... Μιὰ κι' ἔχομε τακτοποιήσει τὸν εἰδικὸ τύπο τῶν συνεπειῶν ποὺ εἶναι γνωστὸς σὰν ἐνίσχυ-

(12) B. F. Skinner: Science and human behavior, σελ. 87.

(13) Ib. σελ. 66.